

Pod pražícím jihomoravským sluncem se mezi obřimi duby procházejí krávy poklidně se pasoucí v řídkém lese. Nad tůňkami, které za sebou zanechala jedna z každoročních mohutných povodní, bzučí hejna dotěrných komárů, mezi nimiž se jako blesk míhají pestrobarevní mandelíci, lovící denní dávku potravy. Tak vypadaly jihomoravské luhy u soutoku Moravy a Dyje ještě na konci předminulého století.

Text a foto Jan Miklín
www.janmiklin.cz

Proměny Moravské Amazonie

Za tu dobu se krajina výrazně proměnila. Obě řeky byly spoutány hrázemi i celými nově vybudovanými koryty, pastva dobytka byla zakázána, železná opona zabránila místním v obhospodařování luk – čehož využil ke svému šíření les – a velkých změn doznalo i lesní hospodaření. I když z původní druhové bohatosti zůstaly jen zbytky populací, stále se zdejší luhům přezdívá Moravská Amazonie a překrývají se tu prakticky všechny druhy ochrany a rezervací, které u nás známe. Jak vidno, ani to není zárukou, že příroda dostane přednost (nebo aspoň stejný prostor) jako komerční využití. Ale vraťme se nejprve o pár století dříve.

KDYŽ SE V LESÍCH PÁSLO

První letecké snímky velké části území naší republiky vznikly ve 30. letech minulého století. Představují unikátní možnost, jak se podívat na tvář české krajiny přímo, bez zprostředkování generalizo-

vanou mapou a jejími symboly. Na první pohled zaujmou úzké „nudle“ políček okolo obcí, celková „uklizenost“ krajiny bez větrolamů a pásů křoví, meandrující řeky s pásy obnažené půdy podél břehů i pohled na lesy: namísto zapojené klenby korun objevíme porosty v různém stupni otevřenosti. Kořeny této prostorové diverzity jsou v dřívě běžných způsobech hospodaření. Dřevo bylo potřeba jako stavební materiál, ale také na topení či jako píce pro dobytek. Jednodušším a rychlým způsobem jeho získávání bylo osekávat výmladky než dlouhá desetiletí čekat, až strom pořádně vyrostе, a poté jej složitě kácet. Časté proto byly pařežiny (v odborné lesnické terminologii nazývané les nízký), kde se v některých případech nechávaly v počtu okolo několika desítek kusů na hektar některé ze stromů dorůst vysokého věku; takový les se nazývá lesem středním. Zde mají kořeny mohutné, typicky rozkošatělé duby, jimž mnohem více než hustý les vyhovují otevřené polohy s dostatkem slunečního záření. Obvyklá byla také pastva dobytka

přímo v lese, která – přestože zakázaná lesním patentem Marie Terezie – v jiho-moravských luzích probíhala až do poloviny 19. století. Rozvolněné porosty, jež vidíme na leteckých snímcích z počátku 20. století, proto musí být jen zbytky dřívě mnohem rozsáhlejších ploch.

Během 20. století, se změnou potřeb obyvatel i paradigmatu lesního hospodaření, byly prakticky všechny nízké a střední lesy postupně převedeny na zapojený, vysoký les s holosečným hospodařením, tedy obnovou pomocí vykácení určité plochy a následnou setbou či sítí. „I laikovi musí být jasné, že proměna mozaiky různorodých biotopů s pozvolným přechodem ve stejnorodou plochu s ostrými hranicemi musí vést

Za posledních sto let zmizela polovina starých solitérních dubů



Národní přírodní rezervace Ranšpurk je přezdívaná „lanžhotský prales“

ke snížení biodiverzity,“ říká entomolog Lukáš Čížek z Akademie věd, který se této oblasti dlouhodobě věnuje. „Vlajkovými druhy otevřených a starých porostů jsou brouci, jako je například populární tesařík obrovský, páchník hnědý nebo krasci, ale na světliny jsou vázané i mnohé druhy dalších živočichů i rostlin nebo keřů. Dřín obecný nebo ptačí zob obecný, jeřáby a jabloně, hrachory, třemdava bílá, kakost krvavý, jasoň dymnivkový a další motýli, ptáci dudek lesní, lelek lesní nebo strakapoudi, ze savců třeba plch lesní, ti jsou dnes na ústupu nebo vytlačováni na okraj lesa nebo paseky, ale ty se rychle mění, a nepředstavují tak dlouhodobě vhodné stanoviště.“

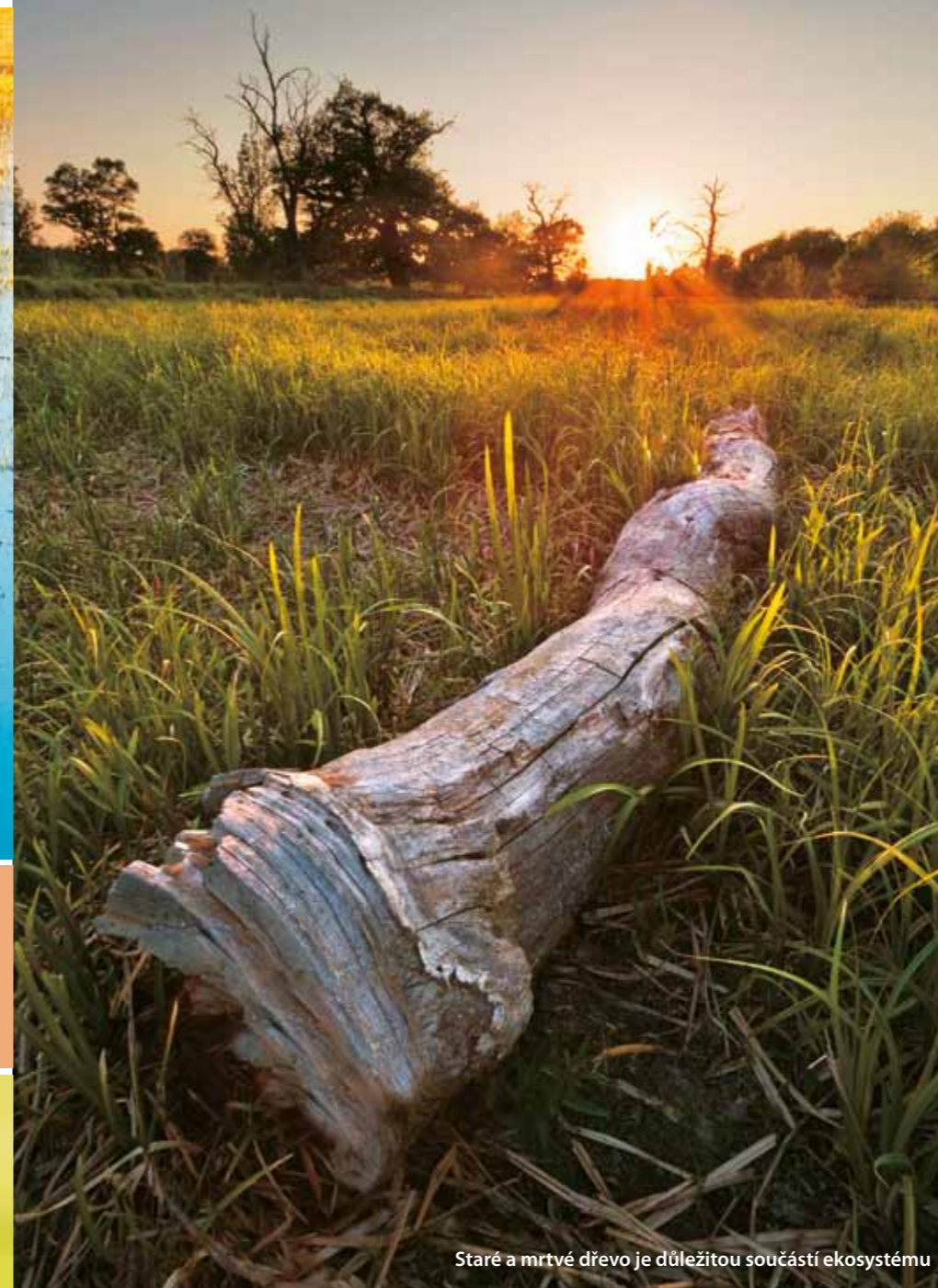
Plošný rozsah změn je dobře patrný právě z leteckých snímků. V roce 1938 na nich můžeme rozlišit plně zapojené oblasti, rozvolněné porosty s viditelným podrostem i porosty otevřené, kde jednotlivé stromy dělí okolo desítky metrů. Časté jsou i paseky, na nichž však stojí množství ponechaných výstavek. Heterogenní je také věková struktura: pařezy a výstavky mohou mít přes stovku let a mnohé jejich části jsou už dávno odumřelé, naopak výmladky jsou v intervalu desítek let osekávány. Staleté výstavky obklopuje mladý les, různorodá je i druhová skladba. Vyjádřeno číselně, zhruba polovinu tvořil les zapojený, 40 % les v různém stupni otevření a necelou desetinu paseky.

ŠACHOVNICE PASEK

Střih do současnosti ukazuje pravidelnou šachovnici porostů s velikostí okolo jednoho až dvou hektarů, skládajících se ze stejně starých stromů. Před vysazením byla půda „připravena“, což v lesnické hantýrce znamená vyfrézování do hloubky několika desítek centimetrů. Frézování je kontroverzní praktikou, výsledkem je totiž zničení prakticky všeho živého, ať už jde o larvy brouků, nebo hlízy víceletých rostlin. „Například larvy roháče obecného potřebují pro svůj vývoj staré, trouchnivějící dřevo, dřívě běžné právě v prastarých pařezech. Dnes, když se zbytky pařezů kvůli zefektivnění hospodaření frézují, tento dřívě běžný brouk



Zaplavování soutoku je dnes řízeno uměle



Staré a mrtvé dřevo je důležitou součástí ekosystému



Čáp bílý je symbolem soutoku, hnízdí jich tu několik desítek párů



Čápi černí patří k vzácnějším ptačím obyvatelům luhu

PESTRÁ MOZAIKA Krajina na soutoku Moravy a Dyje je pestrou mozaikou ekosystémů, vzniklých jak přírodními procesy, tak více či méně přímým působením člověka. Samotné lužní lesy v podobě, jak je známe dnes, mají původ v pravidelných záplavách, způsobených odlesňováním horních částí povodí. Stejně tak jsou produktem člověka louky a pastviny, které bez jeho péče zarůstají křovinami a lesem. Klíčovou otázkou zachování biodiverzity je tak způsob a intenzita hospodaření.



Soutok je oborou s intenzivním chovem daňčí, srnčí a jelení zvěře



Na několika lokalitách žije i tesařík alpský



Roháč obecný patří k broukům, kteří pro svůj vývoj potřebují mrtvé dřevo

mizí z celé Evropy,“ dává příklad Čížek. Dnes tvoří otevřené porosty jen dvacetinu zdejších luhů, zejména se zachovaly v podobě luk hustě posázených solitéry v oblasti břevlanského Pohanska a lednického zámeckého parku. Problematický je i rozsah těžby. „Věková struktura lesů je vlivem historického vývoje nevyrovnaná, ale vysoká těžba v současnosti tento problém přenáší dále do budoucnosti,“ upozorňuje lesník Vladan Riedl ze Správy CHKO Pálava. Z hlediska lesního zákona nejde o nic nelegálního, ale i díky využívání tzv. obnovních bloků (zjednodušeně řečeno, paseky nejsou rozmístěny v porostu rovnoměrně, nýbrž pohromadě v blocích) to je pro faunu a flóru problematické. „Maximální velikost paseky jsou dva hektary, avšak v místě obnovních bloků vznikne během jednoho decennia více než desetihektarová plocha, často bez jediného starého stromu,“ popisuje Čížek a dodává: „Kdyby například zůstala mezi jednotlivými pasekami porostní žebra (pás starých stromů), vytvořila by v krajině jakousi ekologicky hodnotnou kostru.“ To však naráží na finanční problémy. „Přestože vlastníkem a hospodářem jsou státní Lesy ČR, dohadování kompromisů není jednoduché,“ vysvětluje Riedl. „Podařilo se nám domluvit ponechávání výstavků – několika stromů ponechaných po těžbě do fyzického rozpadu –, ale za ty musel stát prostřednictvím Agentury ochrany přírody a krajiny platit Lesům ČR ušlý zisk.“ Navíc je otázkou, do jaké míry se těmto stromům bude dařit. „Pro strom je samozřejmě šok, když se po stovce let růstu ve stinném lese dostane na přímé slunce.“ Ponechány zůstaly od roku 2007 přes čtyři tisícovky stromů, za které bylo zapláceno pětadvacet miliónů Kč. Od roku 2011 se tzv. újmy již neplatí a je na soudu, jak celá situace dopadne. Výstavky uvolněné ze zapojeného lesa mají na první pohled odlišný tvar než staré solitéry. I když jde o více než sto let staré stromy, vypadají proti nim jako špejle. Také frézování se v posledních letech po-

dařilo omezit pouze na povrchové a neprováděné celoplošně, ale v pruzích.

Oproti tomu rozloha porostů vykácených v uplynulém desetiletí dosahuje v průměru 15 %, ovšem třeba na Tvrdoňicku byla za uplynulých čtyřicet let obnovena polovina lesa. To znamená obrovské, a hlavně rychlé změny. Během pouhých dvaceti let se rozloha porostů starších sta let zmenšila o třetinu, zatímco plocha mladých – pod padesát let – se skoro zdvojnásobila. „Takový rozsah a rychlost úbytku biotopu dostávají zdejší organismy do spirály extincčního dluhu. Zatím zde žijí, ale pokud se v následujících letech něco zásadního nestane, zmizí navěky,“ upozorňuje Čížek. A nutno říct, že obnovit plochu staletých stromů v horizontu pouhých několika let prostě možné není.

Smutný osud mají i mohutné solitéry, jedny z dominant luk na soutoku Moravy a Dyje. Některé jsou pozůstatkem řídkých pastevních lesů, jiné byly cíleně vysazovány na louky jako zdroj žaludů pro prasata. Dnes jsou staré několik staletí a obvod jejich kmene dosahuje několika metrů. V jejich dřevu se vyvíjejí nejen tesařiči a další brouci, ale koruny vyhledávají pro své hnízdění čápi bílí. Obří stromy jsou rozptýleny i v porostech, kde jich je – jak vyplývá z mapování – několik tisíc. „Staré duby preferují pro stavbu hnízd čápi černí i dravci, jako je třeba orel mořský,“ popisuje ornitolog David Horal. „Jsou však známy případy, kdy pravděpodobně ruch způsobený lesnickou technikou vedl k opuštění hnízd, proto se snažíme s Lesy ČR koordinovat data těžeb,“ dodává. Staré stromy však rychle mizí, za posledních ani ne sto let

*Co by bylo
potřeba?
V první řadě
omezit těžbu*

jich v hlavních lokalitách ubyla zhruba polovina a i z těch zbývajících je více než polovina mrtvých a třetina proschlých, k čemuž pomohla i změna vodního režimu po regulaci vodních toků.

Význam solitérů dokládají i výsledky terénního výzkumu pomocí letových pastí, jež entomologové rozmístili na různá stanoviště. „Zatímco v pastech na solitérech se chytilo průměrně přes tři sta druhů hmyzu, uvnitř lesa to byla zhruba polovina. Větší bohatost vykazují i okraje lesa, okolo 250 druhů, což lze přičíst, okrajovému efektu, ale také prostému faktu, že jde o prosluněnější část lesa, kam se světlo milné druhy stahují,“ vysvětluje Čížek.

JAK FUNGUJE OCHRANA

Pohled na mapu chráněných území ukáže ve světle popsaných poznatků paradoxní věc. Ve „věčku“ lužních lesů podél Dyje a Moravy se překrývají snad všechny typy národních i mezinárodních rezervací: najdeme zde ptačí oblasti, evropsky významné lokality, biosférickou rezervaci, mokřady pod mezinárodní Ramsarskou úmluvou a několik maloplošných zvláště chráněných území. Při hodnocení reálného fungování ochrany přírody je entomolog Čížek kritický: „Management chráněných území se z velké části omezuje na ponechání několika rezervací přirozenému vývoji, tedy vzniku bezzásahových pralesů. Přitom mnohem větším problémem je naopak nedostatek aktivního hospodaření. Zdejší lužní lesy a louky jsou výsledkem dlouholetého vlivu člověka a právě díky tomu, jak naši předci hospodařili, je oblast tak bohatá. Co lesům chybí, není nechat je svému osudu, ale naopak je cíleně ovlivňovat.“ Co by tedy bylo potřeba? „V první řadě je třeba omezit těžbu a rozmísťovat je tak, aby nedocházelo ke vzniku rozsáhlé ‚pouště‘ bez starých stromů. Nutné je i cílené prosvětlení porostu či znovuzavedení středních lesů s pařezinou. Na druhé straně řeky, v Rakousku, se tak místy hospodaří, tak proč by to nešlo i u nás,“

Staleté duby mají v obvodu i několik metrů



argumentuje. „Užitečné by bylo i částečné obnovení lesní pastvy.“ „Alternativní hospodaření znamená pokles zisků hospodáře, což by v současnosti bylo nutné kompenzovat,“ upozorňuje lesník Riedl a dodává: „Různé projekty a žádosti o dotace byly připravovány, avšak nakonec nikdy nedošlo z různých důvodů k jejich uskutečnění. Mnohá specifická opatření (např. pastva v lesích) nemají jednoznačnou oporu v naší legislativě, což značně ztěžuje jejich realizaci.“ Plány na vyhlášení chráněné krajinné oblasti, která by – alespoň částečně – mohla znamenat větší slovo ochrany přírody, nikdy nevyšly, i když se o CHKO uvažovalo několikrát, naposledy před pár lety.

Moravsko-dyjským luhům se přezdívá Moravská Amazonie pro mimořádnou biologickou bohatost. „S kolegy z mnoha zemí jsem se zúčastnil projektu, jehož cílem bylo zjistit, kolik druhů žije v tropickém lese v Panamě. Po takřka deseti letech práce – sběru a určování – jsme zjistili, že na šesti tisících hektarech tamního lesa žije 25 tisíc druhů členovců. Na území Pálavy a právě lužních dyjsko-moravských lesů jich najdeme 12 tisíc, tedy zhruba polovinu,“ popisuje Čížek, jenž mimo jiné strávil více než rok na výzkumné stanici na Papui-Nové Guineji. „Srovnat jih Moravy s Amazonií můžeme však i v jiném ohledu, a to rychlosti úbytku unikátních ekosystémů,“ doplňuje. Pokud se vydáte na soutok dnes, na čápy, kroužící dravce i bzučící roháče a tesaříky ještě narazíte. Naopak tři nejhezčí několikasetleté solitérní duby tyčící se mezi zámečky Pohansko a Lány nechalo Povodí Moravy z důvodu zvyšování hrází a budování nové cesty loni pokácet. Symbolický krok ukazující, kam jedna z nejhodnotnějších přírodních oblastí České republiky míří. ■

■ ■ ■ RNDr. JAN MIKLÍN je doktorandem na katedře fyzické geografie a geokologie Ostravské univerzity, vývoji krajiny soutoku Moravy a Dyje se věnuje v disertační práci. Soutok Moravy a Dyje zároveň patří k jeho nejoblíbenějším fotografickým lokalitám.